

**KERKÜK-DAKUK'DA BİR BEKTAŞÎ TEKKESİ: DEDE CÂFER TEKKESİ ve
RİTÜELLERİ**

A Bektashi Dervish Lodge in Kerkük-Dakuk: Dede Cafer Dervish Lodge and its Rituals

Necdet Yaşar BAYATLI*

ÖZET

Türk dünyasının kopartılan hazin parçası Kerkük'e bağlı Dakuk (Tavuk) nahiyesinde Bektaşîlere ait Dede Cafer Tekkesi bulunmaktadır. Yaşadığı coğrafya itibariyle kendine has bir takım uygulamalara sahip olan bu tekke hala Bektaşî kültürünü canlı bir şekilde yaşatmaktadır. Bu çalışmada tekke tanıtılarak tekke etrafında oluşan ritüellerden bahsedilecektir. Ayrıca, saha çalışmaları sırasında elde ettiğimiz Arap harfleriyle yazılmış ve bu tekkede söylenen deyiş ve nefeslerin metinleri Latin alfabesiyle verilecektir. Çalışmamız fotoğraflarla desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kerkük, Dakuk, Türkmen, Bektaşîlik

Abstract

Dede Cafer Dervish lodge, which belongs to Bektashis takes place in Dakuk, Kerkük, which was taken from Turkish world. This dervish lodge that has special applications because of the environment it has stil kept the Bektashi culture alive. İn this study, dervish lodge will be introduced, and the rittuals emerged in dervish lodge will be mentioned. Furthermore, the text of style of speech and poem which are read in this dervish lodge Furthermore in Arabic will be given in Latin. Our study will be supported by photographs.

Key Words: Kerkük, Dakuk, Tukoman, Bektasshism

Bektaşîlik, bir Türk tarikatı olarak XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu'da ortaya çıkmış, kısa bir sürede yayılarak Anadolu'dan başka, Arnavutluk olmak üzere Balkanlarda, Mısır'da ve Irak'ta büyük bir gelişme göstermiş, ilk Osmanlı sultanlarını etkilemiş ve Yeniçerilerin resmi tarikatı olmuştur. Bu yüzden Yeniçerilerin 1826 yılında ortadan kaldırılmasına kadar Osmanlı devletinde itibar ve saygı görmüştür. Düşünce yapısı şiiri,

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Programı Doktora öğrencisi: najdatmurad@yahoo.com

musikisi ve sanatıyla Türk kültürüne renk katmış, Türk diline büyük hizmetlerde bulunmuştur (M'asumî; 2006: 237).

1918 yılına kadar Ankara, İstanbul, Erzurum, Şanlıurfa vb. iller gibi Osmanlı Devleti'nin bir şehri olan Kerkük'te de Bektaşîlik tarikatı büyük bir halk kitlesi tarafından benimsenmiş ve müritleri olmuştur. Bu vesileyle başta Kerkük olmak üzere Musul, Telafer, Erbil, Tuzhurmatu, Diyala, Dakuk (Tavuk) gibi Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları il ve ilçelerde birçok tekke kurulmuştur. Çeşitli nedenlerden dolayı bu tekkeler hakkında günümüze kadar bilimsel çalışmalar yapılmamıştır.

Genel olarak yukarıda adı geçen Irak'taki Türkmen il ve ilçelerinde çeşitli inanç gruplarına ait tekke ve dergâhlar bulunmaktadır:

1. Bektaşî tekkeleri
2. Safevî tekkeleri
3. Mevlevî tekkeleri (Dakuki, 1970: 170)
4. Rufaî tekkeleri
5. Kâdirî tekkeleri
6. Reşidiye Tekkeleri

Bu tekkelerin Irak'ta ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu hususunda kâfi malumata sahip değiliz. Fakat çoğunun bu bölgelerde Osmanlı fethinden sonra kurulduğu kabul edilir (Dakuki, 1970: 170). Bektaşî, Safevî ve Mevlevî tekkeleri daha çok Şîî mezhebine bağlı Türkmenlerin yaşadığı Musul'a bağlı Telafer, Salahaddin'e bağlı Tuzhurmatu, Kerkük'e bağlı Tazehurmatu, Dakuk (Tavuk), Leylan, Diyala'ya bağlı Hanekin, Mendeli, Kazanya gibi yerleşim birimlerinde bulunurken Rufaî ve Kâdirî tekkeleri ise Sünnî mezhebine bağlı Türkmenlerin yaşadığı Erbil, Altunköprü, Kerkük, Telafer, Musul, Kifri, Hanekin, Kızlarbat, Karağan gibi yerleşim birimlerinde yer almaktadır. Şunu da hemen belirtmeliyiz, Musul şehrinin doğusunda bulunan yaklaşık 50 köyde Türkmen El-Şebek topluluğu tamamen Bektaşî tarikatına mensuptur (Seyit Abbas, 1974: 5, Hürmüzlü-Pamukçu, 2005: 77).

Reşidiye tarikatına mensup olan Reşidiye Tekkeleri çoğunluk olarak Musul'a bağlı Telafer ilçesinin Reşidiye Nahiyesi'nde bulunmaktadır. Bu tarikatın ilk tekkesi Hicri 1209'da Şeyh Ahmet Reşidî tarafından kurulmuştur. Şeyh Ahmet Reşidî vefat ettiğinde tekkenin içine gömülmüştür. Günümüzde nahiyeye sakinleri çeşitli dilekler için bu tekkeyi ziyaret etmektedirler. Bu tekkeye bağlı Musul'un merkezinde, Telafer İlçesi'nin merkezinde ve Muhallebi, Vana gibi nahiyelerinde Reşidiye tekkeleri kurulmuştur. Bununla birlikte Rimadi,

Felluca¹, Salahaddin, Erbil, ve Kerkük'te de Reşidiye tekkeleri bulunmaktadır (El-şemmam, 1999: 104-105). Bu Tekkeler arasında herhangi bir sorun yaşanmamış ve her zaman karşılıklı olarak iyi ilişkiler içinde bulunmuşlardır. Çünkü Türkmenler arasında hiçbir zaman mezhep çatışması yaşanmamıştır. Aynı ailede baba Sünnî iken Anne Şîî olabilir, çocuklar ise istedikleri mezhebi tutabilirler. Bu bağlamda Sünnî mezhebine bağlı tekkeler ile Şîî mezhebine bağlı tekkeler arasındaki ilişkiler de olumlu olmuştur.

Biz burada Kerkük İli'ne bağlı Dakuk (Tavuk) Nahiyesi'nde bulunun Dede Cafer Tekkesi üzerine duracağız.

Dede Cafer Tekkesi'ne geçmeden önce Irak'ta Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim birimlerinde bulunan tekkeler hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Erbil'de Kâdirî tarikatının tekkeleri sayı bakımından daha fazladır: Erbil Kalesi'ndeki Şeyh-zade Tekkesi, Şeyh Molla Hıtır Telaferli Tekkesi, Şeyh Muhiyeddin Berzenci Tekkesi, Arif Berzenci Tekkesi.

Diğer taraftan Erbil'de Rufaî tarikatının da tekkeleri bulunmaktadır: Halife Hasan Reşit Tekkesi, Halife Taha Rufaî ve Halife İsmail Tekkesi Rufaî tekkelerindedir (Şeyh Muhammet, 2002: 120-180).

Kerkük'teki tekkeler ise Bulak Mahallesi'nde Kâdirîlere ait Büyük Tekke, Mevlevîlere ait Hacı Haydar Tekkesi, Rufaîlere ait Şeyh Necip Tekkesi, Yukarı Zeve Mahallesi'nde Nakşibendî Tekesi vd. (Terzibaşı, 1980: 21).

Diyala İli'nin Türkmenlerin yaşadığı en büyük ilçelerinden Hanekin'de Telhane Mahallesi'ndeki Kâdirîlere ait Halife (Kâdirî) Tekkesi, Kifri'de ise İsmail, Seyitler, Acemler mahallelerinde Kâdirîlere ait tekkeler vardır.

Telafer'de Kâdirî, Rufaî, Kesnezanî (Elşemmam, 1999: 20) ve Bektaşîlere ait birçok tekke bulunmaktadır.

Tuzhurmâtı'da Dervişan ve Bektaşîlere ait Dede Gaip, Baba Ğulam, Seyit Ali, Seyit Kalender, Seyit Haydar, Seyit İbrahim tekkeleri bulunmaktadır (Nacioğlu, 2005: 50-51). Eskiden bu tekkelerde gizlice saz eşliğinde Hz. Ali'yi ve ehl-i beyti öven şiirler özel havalarla terennüm edilirdi (Terzibaşı, 1980: 22).

Osmanlı Devleti döneminde Irak Türkmenleri arasında Bektaşîlik, 1826'da Yeniçeriliğin kaldırılması ve Bektaşîliğin yasak ilan edilmesinden sonra ikiye bölünmüştür:

1. Sûfiyân: Bu grup Bektaşîler, peygamber efendimiz ve on iki imama karşı sevgi ilkesine bağlıdırlar. Gizli yapılan toplantılarda, muhabbet ve cemlerde jandarmanın baskınına

¹ Rimadi ve Felluca Irak'ın batı kısmında yer almakta ve Sünnî Arapların çoğunlukta olduğu yerleşim yerleridir.

uğradıklarında sanki içki ve eğlence meclisinde oturup içki içiyorlarmış gibi önlerine süt dolusu kadehler koyarlardı. Bu toplantılarda Bektaşî deyiş ve nefesleri okunurdu. Böylece inandıkları ve bağlı oldukları Bektaşî tarikatının bütün ilke ve inançlarını muhafaza etmeyi başarmışlardır. Bu grup Bektaşîler “pîr veya mürşit avamdan olabilir” düşüncesine sahiptir. Dakuk, (Tavuk) Tuzhurmatu’da bu grup Bektaşîleri Baba Musa, Molla İlyas, Seyit Haydar, Seyit Cevat gibi kişiler temsil etmiştir.

2. Dervîşân: Bu grup Bektaşîler Sûfiyân grubunun benimsediği ilke ve inançlarının aynısına bağlı olmakla birlikte “pîr veya mürşidin avamdan değil, Hazret-i Hüseyin’in neslinden gelen birisinin olması gerekir” düşüncesine sahiptir. Bu grup Bektaşîleri ise Dede Gaip Bayramoğlu, Yekt Muhammet Ali, Ali Merdan Halil temsil etmiştir. (Nacioğlu, 2005:78).

Yukarıda adı geçen tekkelerde eskiden, halk, genellikle akşam saatlerinde bir araya gelip Nesîmî, Fuzûlî, Hatâî, Viranî, Nevres, Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan, Genç Abdal, Yemînî, Karacaoğlan, Sefil Baba, Dede Hicrî, Arif, Şakir, Dervişoğlu, Hasan Görem, Seyit Nizamoğlu gibi şairlerin şiirlerini tef ve saz eşliğinde terennüm etmiştir. Eskiden memleket sakinleri akşamları Bektaşî tekkelerine gidip burada okuma yazma öğrenir, Kur’an-ı Kerim okur, peygamber efendimiz, Hazret-i Ali ve diğer on iki imamın hayat macerasını dinlerdi. Yani bu tekkeler birer okul halinde insanlara dinî eğitim verirdi.

Bu tekkelerde okunan şiirler, icra edilen merasim ve ayinler genellikle Türkçe yapılıdır. Bu tekkeler, eski rejimin bütün baskı ve Araplaştırma politikasına rağmen Irak Türkmen Türkçesini muhafaza etmekte büyük rol oynamıştır.

Yukarıdaki bilgilerden sonra Dede Cafer tekkesinin bulunduğu Dakuk (Tavuk) Nahiyesi hakkında da kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Dakuk (Tavuk) Nahiyesi Kerkük’ten 40 km. uzakta olup Kerkük’ü Bağdat’a bağlayan yol üzerinde yer almaktadır. Nahiyenin sakinleri neredeyse hepsi Şîf Mezhebine bağlı Türkmenlerden oluşmaktadır.

Dakuk Nahiyesi’nin çok eskiden beri bir Türk yerleşim yeri oluşunu yazılı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Nahiyede Osmanlı döneminde yaptırılan Taşköprü gibi çok önemli tarihî eserler, yatır ve makamlar bulunmaktadır. Bu makamların en önemlisi İmam Zeynelabidin makamıdır.

İmam Zeynelabidin Yatırı’nın ne zaman yapıldığı pek belli değildir. Tarih kitaplarında bu konuda bir bilgi yoktur. Yalnız Dakuklular arasında atalardan kalan ve efsane şeklinde anlatılan bir söylenti vardır. Söylentiye göre: Osmanlı padişahı Dördüncü Murat, Bağdat’ı İranlılardan geri almak için Bağdat’a geçerken Dakuk yakınlarında ordusu ile birlikte konmuştur. Osmanlı ordusunun gelişinden düşmana haber sızması için padişah “gece kimse ışık yakmasın” buyruğunu vermiştir. Geceleyin buyruğun yerine getirilip

günümüzde eskiden olduğu gibi Kuran-ı Kerim okunmakta ve düzenlenen meclis, ayin ve merasimlerde peygamber efendimiz, İmam Ali ve diğer ehli beyt mensupları hakkında methiyeler söylenmektedir. Bu tekkede söylenen bütün nefes, methiye ve mersiye Türkçe söylenmektedir. Dolayısıyla günümüze kadar nahiyede Türkçenin muhafaza edilmesinde bu tekkenin büyük rolü olmuştur.

Tekke Prof. Dr Hüseyin Dakuklu, Şair Hasan Görem, Tisinli şair Celal Efendi, Telaferli şair Felekoğlu, yazar ve araştırmacı Mehmet Hurşit Dakuklu, şair Kemal Mustafa, Türkolog Doç. Dr. Hüseyin Şahbaz gibi nahiyenin ve hatta Türkmenlerin aydın insanların toplandığı bir dergâh haline gelmiştir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Dede Cafer Tekkesi'nin entelektüel bir yönünün de olduğu söylenebilir.

Kerkük yöresinde Dede Cafer Tekkesi'ne bağlı olarak çalışan birkaç tekke daha bulunmaktadır. Bunlar, aynı nahiyede bulunan Aşağı Tekke, İmam Zeynelabidin Köyü'nde bulunan Derviş Abbas Tekkesi, Tuzhurmatı'da bulunan Dede Gaip Tekkesi, Kerkük'te bulunan Dede Merdan Tekkesi ve Tazehurmatı'da bulunan Hünkâr Tekkesi'dir. Adı geçen bu tekkelerin “halife”leri Dede Cafer Tekkesi'nin başında bulunan halife tarafından atanmaktadır.

Bilindiği gibi Bektaşilikte babalık, halifebabalık veya dedebabalık seçimle gerçekleşmektedir. Fakat Kuzey Irak'taki Bektaşî tekkelerinde “halife”lik babadan oğula geçen, aynı ailenin yürüttüğü bir görev olarak karşımıza çıkmaktadır³.

Tekke günümüzde hafta içi Cuma akşamları (Perşembeyi Cumaya bağlayan gece) ve Ramazan aylarında merasimlerini icra etmektedir. Bu merasimlerde, yukarıda da belirtildiği gibi Kuran-ı Kerim okunmakta, peygamber efendimiz, Hazret-i Ali ve ehli beyt mensupları hakkında övgü nitelikli şiirler söylenmektedir. Bununla birlikte Hazret-i Hüseyin'in şehit olduğu Muharrem ayında taziye kurulmaktadır. Aşure gününde de Kerbela şehidi İmam Hüseyin için **halim/herise**⁴ denilen yemek yapılır ve halka dağıtılır. Muharrem ayının on

³ Irak Türkmenlerinin mensubu bulunduğu Bektaşî tekkelerinde tekkenin bütün yönetimini elinde bulunduran kişiye “halife” denir. Bu halifenin manevî olarak bağlı bulunduğu ve “mürşit” olarak tanımlanan bir üst makam vardır. Dede Cafer Tekkesi, Dede Merdan Tekkesi ve Dede Gaip Tekkesi'nin halifelerinin bağlı bulunduğu mürşitleri Seyit Sayyah'ın neslinden gelen kişilerdir. Tekkenin müdavimi olan ve tekkenin her türlü işini üstlenen kişilere ise “derviş” denmektedir. Tekkenin muhabbetlerine alınan fakat tekkeyle doğrudan kesin bir ilişkisi olmayan kimselere de “muhip” denmektedir.

⁴ Türkmenler arasında hem Halim hem de Herise adı ile bilinen bu yemek şu şekilde yapılmaktadır: Bir gün önceden ısıtılan buğday (Döğme: Aşurelik buğday) su ile birlikte tencereye konup tahta kaşıkla tamamen açılıncaya kadar karıştırılarak pişirilir. İçine parça et ile birkaç tane kabuklu badem atıldıktan sonra etin pişmesi beklenir. Yemek, tabaklara alınarak üzerine şeker ile kızgın yağ ve tarçın ilave edilerek yenilir. Kabuklu bademler, temizlendikten sonra para keselerine veya kasalara atılır. Bu şekilde bademlerin bereket getireceğine inanılır (Akkoyunlu, 1987: 18). Her hangi bir dilekte bulunmak isteyen kişi herise kazanını tahta kaşığı ile karıştırarak dilekte bulunur. Eğer bu dileği bir dahaki törenlere kadar gerçekleşirse bu kişinin, tüm masraflarını kendisi karşılamak şartıyla bir kazan herise hazırlayarak halka dağıtması gerekmektedir.

birinci gününde Şâm-ı Garîbân denilen merasim yapılmaktadır. Bu merasimde Aşure gününde olduğu gibi Hazret-i Hüseyin için sine vurulur⁵, ağıt yakılır ve akşam yemeği ikram edilir.

Eskiden Bayram günlerinde diğer Bektaşî tekkelerinin mensupları Dede Cafer Tekkesi'ne gelip kurban keserlerdi. Kesilen bu kurbanın eti mürşit tarafından dualandıktan sonra halka dağıtılırdı. Böylece bu etin mübarek olup çeşitli hastalıklara şifa olacağına inanılırdı.

Dakuk (Tavuk) çarşısının tam ortasında yer alan Dede Cafer Tekkesi'nin mimarî yapısı şöyledir. Tekkenin kapısı yaklaşık olarak bir buçuk metre eninde olup demirden yapılan bir kapıdır. Kapıdan içeri girildiğinde tekkenin salonuna girmeden önce yine yaklaşık olarak 2,5 ile 3 metre eninde ve 5 ile 6 metre uzunluğunda bir koridor vardır. Koridorun bitiminde tekke salonunun kapısı gelir. Kapıdan girer girmez büyük salona geçilir. Salonun duvarlarının her yerinde ayetler, Mescid-i Nebevî fotoğrafları, Hazret-i Ali, Hazret-i Hüseyin, esmaü'l-hüsna tabloları, on iki imamın isimleri, Mekke'de bulunan ve ehli beyt mensuplarının gömüldüğü Bakî' Mezarlığı'nın fotoğrafı gibi fotoğraf ve tablolar bulunmaktadır (Fotoğraf 3-4). Bununla birlikte salonun tam ortasında üzerinde Arapça yazılar bulunan siyah bir kumaş duvara asılı durmaktadır. Kumaş üzerinde Kuran-ı Kerim'den ayet ve hadisler yer almaktadır. Burada bulunan hadis şöyledir: Peygamber efendimiz (S.A.V.) Fatıma'ya *“Allah senin öfken için öfkelenecek ve senin razılığına razı olacaktır”* demiştir. İkinci hadiste ise: *“Fatıma benden bir parçadır, ona eziyet veren bana eziyet vermiş olur”* denmektedir.

Bu kumaşın asıldığı duvarın önünde büyük bir masa vardır. Masanın üzerinde merasim ve ayinlerde okunan ilahi ve şiir kitapları bulunmaktadır (Fotoğraf 5). Ayrıca salonun kenarında birkaç tane koltuk ve beyaz renkli plastik sandalyeler göze çarpmaktadır. Salonun içinde Dede Cafer'in mezarının bulunduğu odaya doğru geniş bir giriş vardır. Girişten girdikten sonra birkaç metre eninde yine halı ve döşeklerle döşenmiş geniş bir boşluk alan bulunur. Bu alanın duvarlarında üçer üçer, on iki imamın isimlerinin yazılı olduğu tablolar asılıdır. Bu boşluğu geçtikten sonra küçük girişli bir oda içinde üstü beyaz, kenarları yeşil kumaşla örtülü Dede Cafer'in mezarı vardır (Fotoğraf 6). Mezarın bulunduğu odaya geçmek için pek çok Bektaşî mekânlarında olduğu gibi küçük bir kapıdan girmek gerekmektedir (Fotoğraf 7-8). Bu kapının küçük olmasının sebebini sorduğumuzda, “Dedenin

⁵ Irak Türkmenlerinin mensubu bulunduğu Bektaşî tekkelerinde Muharrem ayında Hz. Hüseyin'in şehit edilmesini anmak için düzenledikleri yas törenleri sırasında tekke mensupları göğüslerini yumruklarlar. Buna “sîne-zen” denmektedir. Yas törenlerinde sadece göğüs yumruklanmaz, aynı zamanda balta ve kılıçlarla göğüslerini ve başlarını yaralarlar, zincirlerle sırtlarını kanatırlar. Halk arasında, bu törenler sırasında, çocuğu olmayan bir kadın, balta ve kılıç yaralarından çıkan kandan bir damla göbeğine sürerse hamile kalacağına inanılır. Bilindiği gibi Bektaşilikte insana verilen değer çok yücedir. Dolayısıyla da bir insanın başka bir insana, hele de insanın kendi nefesine zarar vermesi kesinlikle kabul edilemeyecek bir durumdur. Hal böyleyken Iraklı Türkmen Bektaşiler arasında var olan bu uygulamanın Şîî ve Caferî gruplardan geçtiğini söylemek mümkündür.

huzuruna eğilerek girmek lazım o yüzden küçüktür” cevabını aldık. Kapının üstünde *hüseyin miftâhü’l-hüdâ ve sefînetü’l-necât*⁶ ibaresi yazılıdır (Fotoğraf 9). Fotoğraflarda görüldüğü gibi mezarın üstünde Dede Cafer’in beyaz renkli sarığı, kılıcı, hançeri ve birkaç tane mübarek ve kutsal sayılan taşlar vardır (Fotoğraf 10). Halk çeşitli dilekler için mezarın ziyaretine geldiğinde bu taşları üst üste koyup dolandırmaya çalışır. Taşlar düşmeden dolanırsa muradın verileceğine inanılır. Bu taşlarla birlikte üstünde Allah, Muhammet, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin adları yazılan küçük boyutlu bir yeşil kumaş ve içinde Kuran-ı Kerim’den ayetler yazılan küçük bir bakır tabak bulunur. Bununla birlikte mezarın bulunduğu odanın tabanında on iki dilime bölünmüş bir kubbe vardır. Ancak tamirat nedeniyle kubbenin yarısı yıkılmıştır (Fotoğraf 11). Odanın duvarlarında raflar vardır; hafta içi Perşembe günü akşamları, merasim ve ayinlerin icra edildiği günlerde bu raflarda mumlar yakılır. Ayrıca odada küçük bir sandık bulunur. İçinde Dede’nin hayattayken kullandığı malzemeler ve tekkenin diğer değerli eşyaları saklıdır. Dedenin hırkasının arka kısmında on iki imamın simgesi olarak on iki dilimli desenler vardır (Fotoğraf 12-13). Odanın duvarında da tekkeye mürşitlik yapan Muhammet Bin Seyit Elhasanî’nin büyük bir resmi asılıdır (Fotoğraf 14).

Tekkenin duvarında bir tablo göze çarpmaktadır. Tabloda İmam Şâfi’nin Hazret-i Ali hakkında söylediği bir şiir parçası yazılıdır (Fotoğraf 15). Bu şiir şöyledir:

*Aliyyün hubbahu cenne
Kasimu’n-nar ve’l-cenne*

*Vasiyü’l-Mustafa hakkan
İmame’l-insü ve’l-cinne*⁷

Saha çalışmaları için tekkeye gittiğimizde peygamber efendimizin doğum dönü münasebetiyle tekkenin dış duvarında Türkçe ile yazılan bir beyaz tablo asılı idi (Fotoğraf 16). Tabloda eski harflerle *Bismi’llahi’r-ramani’r-rahim. Ve mâ erselnâke İllâ rahmaten lil âlemîn*⁸. *Sadaka’llahü’l-azîm.* ibaresi ve

*Senin katında kasırdır lisan-i cümle insanın
Seni medh eyleyen bilmez nihayet ya resulullah*

⁶ Hüseyin hidayetini anahtarı ve kurtuluşun gemisidir.

⁷ Cehennemle cenneti ayıran Ali’nin sevdası çığırnlıktır. (Hz. Ali) Mustafa’nın gerçek velisi; insanların ve cinlerin imamıdır.

⁸ Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik. Enbiya 107

beyti yazılıdır. Bu beytin yanı sıra şu cümleler de yazılmıştır: “Peygamber efendimizin doğum günü münasebetiyle bütün İslam ümmetini kutlarken Hak tealadan şefaatinı umarız. Dede Cafer Tekesi”

Bu tekkede her ne kadar Şîî ve Caferî öğeler görünürse de Hacı Bektaş Velî esastır. Dede Cafer Tekkesi’nde namaz kılma zorunluluğu olmamasına rağmen namaz kılmak isteyen mensuplar tekkenin salonunda namaz kılabilirler. Bu yüzden Şîî mezhebine bağlı insanların namazda kullandığı Kербela taşı ve tespih tekkede bol miktarda bulunmaktadır (Fotoğraf 17). Tekkede kurulan meclisleri idare eden tekke mensupları başlarına takke ve üzerlerine de bol bir aba giyerler. Kurulan meclislerde ilk olarak Kuran-ı Kerim’den ayetler okunur; daha sonra tekkenin derviş ve mensupları birer nefes okur, meclisin sonunda meclisi yöneten halife veya şeyh dua eder, mecliste hazır olanlar da hep bir ağızdan “âmin” derler. Iraklı Türkmen Bektaşîlerin muhabbet ve meclislerinde dem (içki) bulunmamaktadır. Bununla birlikte görüştüğümüz tekke mensupları eskiden, muhabbetlerinde dem alındığını beyan etmişlerdir.

Görüldüğü gibi çizilen sun’î sınırlara rağmen seksen beş, doksan seneye yakın bir sürede Türkiye’den uzaklaştırılan ve kopartılan Irak Türkmenleri, Türk kültürünün bir parçası olan Bektaşî kültürünü günümüze kadar muhafaza etmeyi başarmıştır. Anadolu’daki Bektaşîlerin muhabbetleri sırasında okudukları Kaygusuz Abdal, Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Nesîmî, Hatâî, Viranî vb. gibi mutasavvıf Türk şairlerinin şiirlerinin, Irak Türkmen Bektaşî tekkelerinde de okunması bunun en canlı delilidir.

Çalışmamızın son kısmında Dede Cafer Tekkesi’ndeki nefes ve şiir kültürünü ifade edebilmek adına tekke mensuplarının muhabbetlerinde söyledikleri nefeslerden birkaç tane örnek vermeyi uygun bulduk. Çalışmamıza aldığımız bu şiirler tekke mensuplarının “tekke/tekye defteri” olarak adlandırdığı şiir defterinde yer almaktadır. Eski harflerle yazılan bu nefes ve şiir metinlerini alırken mümkün olduğu kadar yazıldığı şekliyle almaya çalıştık. Çünkü Yunus Emre, Kaygusuz Abdal, Nesîmî ve diğer Türk mutasavvıf şairlerinin şiirlerinde Irak Türkmen Türkçesinin etkisi göze çarpmaktadır. Bu etkilerin görülmesinin de ayrı bir kazanç olduğu kanısındayız.

Nefes ve Şiir Metinleri:

⁹ Türkiye’deki Bektaşî ve Alevîler gülbenk ve dualar esnasında “Allah Allah” demesine rağmen Iraklı Türkmen Bektaşîler dualar esnasında “âmin” demektedir.

Tekkenin şairlerinden Rüşti mahlası ile bilinen Reşit Efendinin¹⁰ Dede Cafer hakkında söylediği bir methiye.

Methiye

Kul oldum payına pir-i Cafer'in
Gül oldum aşkına pir-i Cafer'in
Mücerret nurudur nur-i Cafer'in
Muhakkak nurudur nur-i Cafer'in

Görmedim cemalin oldum esirin
Girmedim o şalı verdim bu seri
Gördüm didarın dedim yesirli
Kurban can-u tenin Pir-i Cafer'in

Cafer Cafer'dir ulum-i hakkın
Cafer'den ayrılma var ise aklın
Cafer ile keramet naklin
Uğruna fida Pir-i Cafer'in

Cafer'in sıdkına sadık ol yekin
Cafer'den ayırma sıdka ehl-i sakın
Nur-i nurudur nur-i Cafer'in
Nuruna kurban Pir-i Cafer'in

Cafer'in Ağası Seyit Hasandır
Nesli Murtaza Ali Hasan'dır
Pirler piri şah-i hakandır
Pirine kurban Pir-i Cafer'in

Biçare Rüşti Cafer kuludur
Bu yolumuz hak erenler yoludur

¹⁰ Reşit Efendi, Derviş İbrahim'in ortanca kızı Şemse'nin oğludur. Kerkük'te 1893'te doğmuş babası terzi olduğu için terzilik mesleğini yapmıştır. Şair Dede Cafer Tekkesi'nde mürşitlik yapan Muhammet Seyit Hasan Elhasani'ye halifelik etmiş ve Tekkenin mütevelliliğini yapmıştır. Bektaşilik hakkında birçok şiir yazan Şair 1933'te vefat etmiştir.

Muhabbetle baştanbaşa doludur
Muhabbete kurban Pir-i Cafer'in

Kaygusuz Abdal

Âdem'i balçıktan yoğurdun yarattın
Yapıp da neylersin bundan sene ne
Halk ettin insanı saldın cihana
Salıp da neylersin bundan sene ne

Bakkal mısın terazini neylersin
İşin gücün yok gönül eğlersin
Kulum günahı tartıp neylersin
Geç var günahından bundan sene ne

Kartan kazan töküller getsin
Mü'min olan kullar didara getsin
Emreyle ilana¹¹ kamuyu yutsın
Söndür bu ateşi bundan sene ne

Sefil dostum bu âlemde nâ-çarem
Kıldan köprü yaratmışsın geçerem
Şul köprüden geçmezsem uçaram
Geçir kullarını bundan sene ne

Kaygusuz Abdal'dır cennet yarattın
Cehenneme niçün kulların attın
Nece sen ateşin aşkıyla yaktın
Yakıp da neylersin sene ne

Kanberî

Hacı Bektaş Veli'ye methiye

Ey şer'-i mülk-i vilayet ey hakkın kudret eli
Âsitânın kâbesine yüz sürüp dedin belî

¹¹ **İlan:** Yılan.

Ravzamdır eşiği yâ bâb-ı rıdvânı gülü
Methin okur dilden her seher can bülbülü

Es-selam ey hâdî-i râh-ı Hudâ nesl-i Alî
Es-selam ey kutb-ı âlem Hacı Bektaş-ı Velî

İktida etsin sene âlemde rehber isteyen
Eşiğinde hizmet etsin ab-ı Kevser isteyen
Himettin bahrına dalsın dürr-i gevher isteyen
Bir tavaf etsin kapıvı¹² haccü'l-ekber isteyen

Es-selam ey hâdî-i râh-ı Hudâ nesl-i Alî
Es-selam ey kutb-ı âlem Hacı Bektaş-ı Velî

Nûr-ı Hak'tır mutlak abâ vü ecdâdın senin
Ol sebep davâ-yı Hak'tır daim irşâdın senin
On sekiz bin âlemin zikridir cihâdın senin
Hem nidâ geldi Hudâ'dan yâd edip senin

Es-selam ey hâdî-i râh-ı Hudâ nesl-i Alî
Es-selam ey kutb-ı âlem Hacı Bektaş-ı Velî

Mustafa'nın sırrısın hem şâh-ı merdân oğlusan
Şebbîr ü Şübber ibad-ı nur-i Yezdân oğlusan
Bakır u Cafer hakikat şâh-ı sultân oğlusan
Musa-yı Kazım dahi Şâh-ı Horasan oğlusan

Es-selam ey hâdî-i râh-ı Hudâ nesl-i Alî
Es-selam ey kutb-ı âlem Hacı Bektaş-ı Velî

Şah Takî vü bâ-Nakî nûr-ı Hudâ'nın hakkı için
Askerî hem Mehdî-i sahip-zaman hakkı için
Sure-yi Tâhâ vü Yâsîn Heletâ hakkı için

¹² **Kapıvı:** Kapımı.

Kanberî'ye rahmet eyle hanedanın hakkı için

Es-salam ey hâdî-i râh-ı Hudâ nesl-i Alî

Es-salam ey kutb-ı âlem Hacı Bektaş-ı Velî

Medh-i İsnâ Aşer

Dertli âşık ötme yeter

Şu dünyâ fânîdir biter

Mü'min olan Hakk'a yeter

Kabûl eyle mevlam meni

Muhammed dîn çırâğımız

Ali sohbet bulağımız

Hasan Hüseyin kul ağımız

Kabûl eyle mevlam meni

Dünyâda bîmâr civân

Bâkır Ca'fer ilm-i irfân

Kâzım Rızâ yolu Kur'an

Kabûl eyle mevlam meni

Takî yolunda olayım

Nakî'den hâlim bulayım

Asker aşkına dalayım

Kabûl eyle mevlam meni

Muhammed Mehdî erkânım

Mahşerdir kuran dîvânım

Sâkî doldur ver peymânım

Kabûl eyle mevlam meni

Dertli âşık öter ağlar

Gönlü dolu coşar dağlar

Yaşıl olmaz kuru bağlar

Kabûl eyle mevlam meni

Sefil Hüseyin

Nefes

Güzel şâhdan bize bir dolu geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de mene ver
Hünkâr Hacı Bektaş Veli'den geldi
Bir sen iç sevdiğim bir de mene ver

Herkes sevdiğini tanır sesinden
Şâhın muhabbeti meni mest eden
Selmân'ın keşkülünü doldur bu sudan
Bir sen iç sevdiğim bir de mene ver

Pâyım gelir erenlerin pâyından
Muhammed neslinden Ali soyundan
Kırkların ezdiği engür suyundan
Bir sen iç sevdiğim bir de mene ver

Beline kuşanmış nurdan bir kemer
İçmişim doluyu yüreğim yanar
Herkes sevdiğinden bir dolu umar
Bir sen iç sevdiğim bir de mene ver

Senin âşıkların kaydadı çoştu
Cânânı uğruna serinden geçti
Sefil Hüseyin'im de bir dolu içti
Bir sen iç sevdiğim bir de mene ver

Yunus Emre

Yâ Rab ne ola hâlim
Kabre vardığım gece
Eyi olsa a'mâlim

Kabre vardığım gece

Yâ Rabbenâ yandırma
İlan akrebe verme
Çırâğı söndürme
Kabre vardığım gece

Yâ Rabbenâ hayr eyle
Muhammed'e yâr eyle
Kabrimizi nur eyle
Kabre vardığım gece

Yâ Rabbenâ tuş eyle
Îmânı yoldaş eyle
Muhammed'e eş eyle
Kabre vardığım gece

Yâ Rabbenâ şaşirtma
Yüzüm üzre düşürtme
Zebânîye eş etme
Kabre vardığım gece

Yâ Rabbenâ eşimden
Eşimden yoldaşımdan
Aklım alma başımdan
Kabre vardığım gece

Dervîş Yûnus'un sözü
Kan ağlar iki gözü
Mahrûm eyleme bizi
Kabre vardığım gece

Pir Sultan

Nefes

Horasan'dan kalktım Rûm üstüne
Dağın başında karı gözledim
Sizdedir maksûdumuz kırklar yediler
Mu'cizâtı belli pîri gözledim

Irakdan gelir ağır selâmlı
Yakına gelir taşlı kelâmlı
Elinde boz at yaşıl alemlı
Eriş Hızır Nebî yolu gözledim

Bismillâh dedi açtı helâli
Bize de yardım etsin ol güzel Ali
Sıdk ile çağır pîrim celâli
Eriş Bektaş Velî yolu gözledim

Elîm keskin kılıcıyla gazâda
Erenler yardım etsin cümlemize de
Bağdâd'da Mansûr'un cânı cezâda
Asılmış kendi dârını gözledim

Pîr Sultân'ım sır Ali sırrı
Sırâtdan geçenin cennetdir yeri
Hind'den Muhammed'e Veys'den beri
Muhammed Ali'nin nurunu gözledim

Kerîmî

Sîne-zen

Yâ Ebu'l-fâzıl yâ Abbâs
Yâ Ebu'l-fâzıl yâ Abbâs
Getme meydâna kardaş
Yatma al kana kardaş

Getsen âlem devrilir

Dîninden yas kurulur
Ehl-i beyt-i Mustafâ
Birbirine urulur

Bu Kerbelâ yeridir
Renc ü enâ yeridir
İtret-i¹³ peygambere
Havf u recâ yeridir

Bunda akar kanımız
Talan olur malımız
Avlanır avlarımız
Haymemiz gâhımız

Bu gül cemâl Ekber'im
Kana yatıp Asgar'im
Dâd eder Şimr elinde
İtret-i peygamberim

Damarımız urulupdur
Arûs dil-hûn kalıptır
Kasım'ın toyu yas
Pür-hûn olupdur

Bak bu Sekîne-zâde
Yetim kalıp bî-çâre
Başına kamçı urar
O Şimr yüzü kara

Bak oğulsuz kalmışam
Firkatlere yanmışam
Salmam elin elimden
Ekber'den ayrılmışam

¹³ **İtret:** Nesil, soy, zürriyet.

Ey Ali yâdigârı
Kerbelâ şeh-süvârı
Yapa yalğuz kalmışam
Yoldaş ol bana bâri

Sen de ayrılma menden
Kalmadı gayrı senden
Cânımda cân kalmadı
El-ataş meded senden

Bu tıfl ma'sûmlar
Sana göz dikip ağlar
Sen haymeden ayrılсан
Çıkar arşa figânlar

Ey kamer Benî Hâşim
Akar durmaz gözyaşım
Kullardan kalem görsem
Kül olur içim taşım

Bir gel otur yanıma
Bak yaralı cânıma
Kardaş kolun sağ iken
Gel dola gerdânıma

Yetmiş iki cân gider
Yaralardan kan gider
Zeyne'l-abâ bağlanır
Zincire giryân gider

Kerîmî hâk olurdu
Dîde nem-nâk olurdu
Hazînle yazsa idi

Sînesi çâk olurdu

KAYNAKÇA

AKKOYUNLU, Ziyat. (1987). Kerkük Yemeklerinden Örnekler. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. V. Cilt Maddi Kültür. s. 7–18. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

DAKUKİ, İbrahim. (1970). Irak Türkmenleri, Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları. Ankara: Güven Matbaası.

DAKUKLU, Mehmet Hurşit. (1964). Köylerimizi Tanıyalım; İmam Zeynelabidin Köyü, Kardeşlik Dergisi, 3(11) Mart. Bağdat

ELŞEMMAM, Hasan Casim Raşit. (1999). Eltagayyur Eliçtimai Fi Nahiyet Elreşidye. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi) Bağdat Ün. Edebiyat Fakültesi. Bağdat.

HÜR MÜZLÜ, Habib-PAMUKÇU, Ekrem. (2005). Irak'ta Türkmen Boy ve Oymakları. Ankara: Global Strateji Enstitüsü Yay.

KUŞÇUOĞLU, Ahmet. (1970). Nazra abira An Dakuk, Kardeşlik Dergisi, 10 (4,5) Ağustos, Eylül. Bağdat

Ma'sumî, (2006). "Bektaşilik". Çev: Mürsel ÖZTÜRK. Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi. Güz, S.40, s. 237–251.

NACİOĞLU, Salahattin. (2005). Tuzhurmatu Kadiman ve Hadisan. Tuzhurmatı: Nur Matbaası.

SEYİT ABBAS, Seyit Şemsettin. (1974). Elşebek, Kardeşlik Dergisi, 13(12) Nisan. Bağdat

ŞEYH MUHAMMET, Şirzat. (2002). Elasar Eldiniye Fİ Erbil, Elmakabir ve Elmesacit ve Elcevami ce Eltekaya Elkadima Fi Erbil. Erbil: Irak Türkmen Cephesi, Kültür Müdürlüğü Yay.

TERZİBAŞI, Ata. (1980). Kerkük Havaları. İstanbul: Ötüken Yay.

Tekkeyi idare eden ve çalışmamızda bilgilerinden yararlandığımız kaynak kişiler

Rait Kasım Reşit 1967 Dakuk doğumlu öğretmen

İrfan Halife Mehdi 1957 Dakuk doğumlu öğretmen

Aydın Mehdi Reşit 1963 Dakuk doğumlu Elektrik Mühendisi

Zekeriya Mehdi Reşit 1970 Dakuk doğumlu Öğretmen

Kays Mehdi Reşit 1956 Dakuk doğumlu Elektrik Mühendisi

Hicran Mehdi Reşit 1961 Dakuk doğumlu dükkân sahibi